
*В.А. Мошенець,
здобувач Національного аграрного університету*

ОСОБИСТІТЬ У ФІЛОСОФІЇ: АКТУАЛІЗАЦІЯ ПРОБЛЕМИ

Упродовж багатьох десятиліть ХХ ст. мало місце знеособлення філософії, наукові пошуки зосереджувались на ідеях, вченнях, концепціях [1], а їх творці залишалися поза увагою, філософські знання втрачали риси особистісності. Але філософські дослідження П.В. Копніна, В.І. Шинкарука, М.Л. Злотіної, В.О. Босенка, В.Ф. Асмуса, О.Ф. Лосева, В.Г. Табачковського, Г.А. Заїченка, Е.В. Ільєнкова, І.В. Бичка, А.К. Бичко, М.В. Поповича та ін. були відзначені індивідуальністю, упізнавані серед інших й досі мають істотний вплив на формування філософської культури. І чим вагоміший доробок, тим відчутніша у ньому творча унікальність “філософуючої людини”. Для філософа індивідуальність філософування є суттєвою рисою.

Висвітлення ролі особистості у філософії, в тих чи інших аспектах, певною мірою традиційно було складовою історико-філософських досліджень. Питома вага даної проблематики особливо зросла у ХХ ст., привертаючи увагу зарубіжних (М.Полані, С.Л. Франк, П.Гайденко, М.Мамардашвілі, Л.Шульц) та вітчизняних (Д.Чижевський, В.Нічик, М.Попович, В.Горський, Г.Заїченко, І.Бичко, В.Табачковський, Г.Горак, В.Пронякін) авторів. Зокрема, аналізувалися життєвий шлях мислителів, філософські ідеї, концепції яких залишили помітне місце в історико-філософському процесі, неоднозначність співвідношення індивідуально-особистісного та інтелектуально-рефлексивного у філософській творчості, появі нових ідей і напрямів, виокремлювалися культурологічний, біографічний, методологічний аспекти аналізу [2; 3; 4].

Втім, нині поняття особистості філософа, шляхів та умов подолання обезособлення філософії у пострадянський період потребують поглибленого вивчення. Актуальність визначених питань зумовлена, зокрема, потребою істотної переоцінки ставлення до філософських попередників, відмовою від підходу до історико-філософського процесу як однозначно прогресивного, коли кожний попередній мислитель та його ідеї розглядаються як “підготовчі етапи” для наступних філософських відкриттів.

Заторкувана проблема набуває особливої гостроти у сучасних українських реаліях поступового вивільнення від стану, за влучним висловом С.Булгакова, “запаморочення життя”, оновлення усіх сфер суспільства, духовного життя, повернення до філософії як живої творчості та співтворчості особистостей, коли і є досяжними “спалахи досвіду... інтенсивного філософування, пов’язаного зі співтворчістю нащадків та попередників” [5, 3]. Зустрічі мислителів відбуваються у полі великої напруги міркувань, визначення моральних ідеалів.

Якщо філософія – духовна квінтесенція епохи, то позиція свідомості мислителя, насамперед, забезпечує глибинну закоріненість філософського знання у процесах і явищах цієї епохи. Разом з тим, віддавна, за висловлюванням Ф.Бекона, вона означала “велику стриманість, строгість, простоту” пошуку істини. Сповненими життєвими смислами, здатними не лише максимально змістовно синтезувати тенденції та ідеали епохи, а й надихати на філософську творчість, завжди були і залишаються особистісні світосприймання та світоосмислення. Шлях до загальнозначущості, до “вищого рівня духовної спільності” та “відповідних змін критерія загальнозначущості” [13] філософського знання опосередкований особливостями філософування мислителя, яке ініціює його творчість. Остання потребує якраз особистісних підходів, філософсько-світоглядне бачення світу в принципі не може не мати індивідуально-неповторного вираження. Психологічні риси відтак особливо значущі для особистості мислителя. Так, висвітлюючи особливості світовідношення українських мислителів, Д.Чижевський виокремлював саме

психологічні характеристики, які закорінені у національній ментальності. Аналізуючи творчість П.Д. Юркевича, він зазначав, що його “своєрідні риси безумовно пов’язані з національним характером, індивідуальні” [6, 202]. Ці риси, на думку Д.Чижевського, визначали дослідницьку поведінку, вагомість філософської творчості українського мислителя, наприклад, його “надзвичайну обережність у висловлюванні думок”, спрямованість філософського пошуку, “устремління базуватися на досвіді у широкому сенсі, не лише смислового – на досвіді розуму” [6, 202], а не виробленні штучних конструкцій.

Психологічні риси є суттєвими складовими поняття особистості філософа. Скажімо, дослідження життя і творчості Г.С. Сковороди традиційно супроводжується висвітленням “особистісної вдачі мислителя, у якого постійно давалися взнаки “неприборкані краплини козацької крові, вируючої, тужливої, впертої й хаотичної” [7, 165]. Виокремлення цих характеристик мислителя, поєднувалося з “намаганням співвіднести “закоріненість” Сковороди у стихію “прадавнього основоположного хаосу космічного життя” – та, водночас, його здатністю здійснювати світлими, але прихованими од більшості вершинами” духовності, “обійнятих благодаттю й сумірною блакиттю неба” [7, 165].

Творчість кожного мислителя реалізується у межах і на засадах відповідної культури. Її норми, цінності, тенденції, усвідомлено чи ні, утворюють своєрідну інтелектуально-мислительну “сітку”, крізь яку сприймається, осмислюється дійсність, виробляються уявлення про природу, суспільство, людину. Усталене у культурі, почасти неусвідомлено, конститується у внутрішньому світі особистості філософа.

Разом з тим він творить у відповідно сформованих історико-філософських традиціях.

Але розвиток філософських знань здійснюється, насамперед, завдяки особистісному підходу й витлумаченню ним ідей та вчень попередників, визначенню, обстоюванню своєї позиції щодо них. У даному процесі тією чи іншою мірою завжди представлена індивідуальність мислителя, його особистісні переконання, знання, ідеали. Бо джерелом філософії є буття, істинний філософ “володіє інтуїцією буття”, його філософія “життєво закорінена”, його покликання “прокладати безпосередні шляхи спілкування із буттям”; людина, що філософствує, “глибинні джерела буття, життєво-релігійну насагу” віднаходить “у своєму мікрокосмі”, а “доступ до цих живих безпосередньо буттєвих джерел” доконечно має бути вільним [8, 289]. Тому духовно-світоглядні спрямування філософської творчості, інтелектуальна самотність, в цілому – життєвіяви мислителя, що так чи інак даються взнаки у ній, не віддаляють від філософсько-світоглядного знання, специфіки філософського мислення та осмислення проблем, а, навпаки, наближають до їх визначення й аналізу. Особистість мислителя, особистісний підхід до філософського знання забезпечували його історичний розвиток.

Філософська творчість мислителя для розвитку інтелектуальної культури потенційно більш значуща, порівняно із конкретними її результатами. Особливу вагу при цьому мають такі особистісні маніфестування, як спосіб, характер, вираженість, щирість, сердечність висловлювання думок та обстоювання ідей, що асоціюються із його творчістю. Наприклад, як зазначає В.Ф. Ерн, один із засновників прагматизму – В.Джемс, – “винятково обдарована особистість”, “окрилена істинно філософським Еросом натура”, він “не може вичерпатися й адекватно виразитися в еkleктичному, по суті, невизначеному прагматизмі” [8, 16]. Його творчість надає “чарівності прагматизму”, під його пером прагматизм “переливається усіма барвами життя”, “тривогами світового пошуку” [9, 16]. Завдяки цьому “впливові особистості Джемса піддаєшся мимовільно і беззастережно” [9, 16]. Глибина, неоднозначність творчості істинного мислителя забезпечують реальну значущість створених ним вірців філософської думки, які в міру увиразнення в них саме цих якостей віднаходять відповідний відгук як серед сучасників, так і серед наступників.

Філософськи обдарована особистість здатна збагнути актуальність проблематики за даних умов. Істинний філософ розглядає й оцінює явище у філософсько-світоглядному

аспекті: метою цього розгляду й оцінки є і може бути лише більш-менш увиразнена, на його переконання, суть даного явища. Відтак, вільний пошук, вільний підхід – органічна визначальна складова його позиції. Вільна творчість, не обмежена упередженостями чи ілюзіями, дає можливість просуватися до суті. Він вільно творить свою інтелектуальну розбудову, має мужність відмовитися від усталеного у філософії, але й від, на його переконання, неадекватних за даних умов обставин, своїх власних ідей та підходів. Його пошуку надають творчої наснаги сила особистісних переконань, глибина розуміння доцільності, виправданості власної позиції. “Будучи позбавленим упередженостей і глибоко байдужо сприймаючи як свої попередньо сформовані думки, так і думки інших, – зазначає І.Кант, – я постійно перегортаю усю свою розбудову і розглядаю її у найрізноманітніших аспектах, маючи надію у кінцевому підсумку віднайти такий підхід, що дасть можливість завершити розбудову відповідно до істини” [10, 519].

Тому, якщо особистісність – це самостійність життєвої позиції, то чи не найважливішою прикметою філософування особистості є самостійність мислення? Якраз даний аспект привертав увагу дослідників в історії філософії – особистість філософа поцінювалась, насамперед, у міру виявів самостійного підходу до філософської проблематики, незаангажованості його мислення.

Самостійність, оригінальність філософської особистості виявляються значущими для стану і перспектив філософських досліджень. Особливо це давалося взнаки у складних суспільно-політичних умовах “заблокованої культури”, як, скажімо, це виявлялося у філософській творчості засновника Київської світоглядно-антропологічної школи В.І. Шинкарука. Започатковані ним різнопланові філософські дослідження істотно вплинули на характер, спрямованість розвитку вітчизняної філософської культури. Важливо наголосити на філософському значенні якраз цілісності особистісних виявів філософської діяльності українського мислителя. Так, В.І. Шинкарук “виокремлював низку фундаментальних полярностей людської діяльності, вбачаючи їх... у протистоянні репродуктивних та творчих сил, традицій та оновлення” [11, 22]. Це, у свою чергу, сприяло “критичному переосмисленню марксистського уявлення про розвиток, зокрема, подоланню “лінійного” погляду на визначуваність теперішнього минулим і майбутнього теперішнім: людська діяльність не підпорядкована об’єктивним законам, вона – свобідна, здатна підноситися над обста-винами – завдячуючи, за висловом Гегеля, “хитрості розуму”, діяльність може “перегравати” обставини й створювати нову дійсність, багато в чому не опосередковану, не похідну від обставин діяльності, себто від минулого” [11, 22–23].

Значущість філософської діяльності В.І. Шинкарука – у глибокому проникненні в реальні духовно-культурні процеси, умови і тенденції вітчизняної філософської думки, в усвідомленні необхідності після багаторічної руйнації поступового повернення до історично усталених філософських традицій, створення прийнятної атмосфери дослідництва, “свободи філософського духу” для відновлення та розвитку філософської культури, у тому числі й завдяки широкому, змістовному освоєнню найбільш відомих напрямів і вчень світової, західноєвропейської думки. На першому плані при цьому були якраз особистісні риси мислителя – виваженість, об’єктивність, відповідальність у сприйнятті, оцінці різнопланових, інколи докорінно відмінних, філософських знань та вчень, уміння розпізнавати у них, насамперед, позитивне для філософії. Саме завдяки філософській діяльності В.І. Шинкарука, його “об’єктивності і толерантності”, зазначає М.О. Булатов, процеси освоєння класичної німецької філософії, зокрема, перетворення її в “одне з основних джерел філософської освіти в Україні”, та сучасних позитивістських напрямів “розвивались досить мирно, без конфліктів. Наголошуємо на даному факті, бо історично позитивізм, та й більшість течій післякласичної філософії, ставилися до німецької філософії суперкритично, негативно” [12, 46].

За самою природою, покликанням філософська особистість завжди залишається носієм вільнодумства, прикладами чого сповнена вся історія філософської думки.

Скажімо, в 60-ті роки XIX ст., “в епоху абсолютно негативного ставлення до філософії, П.Юркевич виступив активним прихильником її та свободи філософського духу. В ім'я цієї свободи він умів віднаходити й у своїх противників позитивні, цінні аспекти, але вимагав визнання свободи й для себе” [13, 579]. Філософська особистість забезпечує глибоке проникнення в соціально-історичні умови, тенденції філософії, бо відзначається здатністю за тими чи іншими способами філософування розпізнавати історичні форми розвитку філософської творчості взагалі, за словами Г.Шпета, “ідеальну гідність філософії”. Так, “тонке розуміння сучасності” проявлялось у Юркевича в тому, що він... віднаходив позитивне і в матеріалізмі” [13, 582].

Суттєвими рисами творчості філософської особистості є її глибока закоріненість у філософських традиціях, здатність змістовно їх розвивати та ретранслювати. Особливого значення при цьому набуває потенціал її “осявання”, здатність набагато років наперед висвітлювати шлях, проб-лематику філософського пошуку і поступу. Подібний підхід є виправданим як щодо відомих постатей в історії філософії, так і щодо сучасників, тому важливе своєчасне адекватне розпізнавання, виявлення особливостей по-дібних впливів шляхом поглибленого освоєння наявної філософської спад-щини. Якщо, наприклад, звернутись до творчості В.Ф. Асмуса, то “своєрідність подарованого ним антрополого-екзистенціального осявання у тому, що він показав, що в історії науки, історії філософії не просто проявляються раніше невідомі чи “непомічені” ідеї, погляди, концепції, які кількісно, “кумулятивно” потрапляють до наукового чи філософського арсеналу кожної сучасної епохи. Історія науки та історія філософії, які розглядаються навіть в усталеному їх складі за визначений період, володіють потенційно вибуховим ефектом” [14, 39]. На подібні “осявання” спроможна особистість, не просто високої ерудиції, всебічних знань, а така, яка здатна глибоко переживати предмет свого осмислення, що відповідно спрямовує її мислення.

Світло “осявання” ініціює живе мислення, воно здатне зважувати усі “за” і “проти” щодо обстоюваного положення, – а одна з його суттєвих ознак – сумніви, вони є неусувним життєдайним чинником увиразнення суті мислительної діяльності філософа, його особистісних рис, сумнів ніби “розлитий” у просторі філософського мислення. Філософський сумнів маніфестує деяку невпевненість стосовно конкретного твердження, представленого як відображення істини, остання для філософського мислення є не закінченою даністю, а приводом для подальших міркувань, більшого усвідомлення необхідності продукування нових, глибших і змістовніших знань. Сумнів спричиняє започаткування думки, і, отже, не може не мати стверджувальної спрямованості, не може не ініціювати пошук, який завершується позитивним результатом. Твердження, що викликають сумніви, потребують осмислення і переосмислення, у процесі цього продукуються нові результати, які під новим кутом зору представляють ці положення, більш глибокі, змістовні знання. Філософський сумнів має суто позитивне спрямування, утверджує нові знання, заперечуючи наявні. Він відзначається відповідною змістовністю – має певні інтелектуальні підстави, знання щодо деяких проблем. Він не вважає наявні знання достатніми для витлумачення питання, що досліджується, якщо представлений підхід до його вирішення викликає сумніви. Але стан невпевненості щодо істинності того чи іншого положення, чим є сумнів, є, насамперед, життєвим станом, його переживає мислитель, сумнів не може бути обмеженим суто “знаннєвими” межами. Від самого початку за його змістовним наповненням, як об'єктивною його передумовою, наявний також чинник мотиваційний, без якого, як позбавленого визначених підстав, сумніву не існує. Особистість мислителя переживає стан невпевненості щодо представленого як істинне витлумачення проблеми. Воно, зазначає В.Ерн, фактично, супроводжується появою питання “як?”: “як слід тлумачити дане положення?” У даному процесі становлення нового розуміння того чи іншого явища, питання за-діюється цілісний внутрішній світ особистості філософа. Переживання невпевненості, нерішучості, вагання стосовно сприймання як істинного наявного знання органічно поєднується з морально-

етичними чинниками, які і є “ініціаторами” конституювання сумніву. Лише як особистість, яка сповідує і дотримується відповідних морально-етичних цінностей, філософ ставить під сумнів наявні істинні знання, а вияви філософського сумніву – “творчість позитивних поглядів”, яка завжди поєднана із “критикою існуючих світоглядів” [9, 63].

Кожен мислитель у творчості попередників бачить своє та по-своєму, і це бачення відзначалося, насамперед, критицизмом. Критика дає можливість, з одного боку, відмежуватися від уже опрацьованих способів визначення, вирішення проблем, а з іншого боку, вона сприяє увиразненню більш змістовній репрезентації власних ідей. Але, найважливіше, при цьому переживається якраз почуття відповідальності за характер, можливості розгляду положень чи філософського знання в цілому. Її виявами є творчість мислителя як відповідь на відзначену сумнівами проблему, виявами прихильності до ініційованого варіанту відповіді та відповідальності, – як і “відповідальності за ближнього”. Остання ж “безперечно, є тим, що велично називають любов’ю до ближнього... в якій етичне домінує над пристрастю” [15, 128]. Лише завдяки особистісним зусиллям утверджується у її об’єктивній значущості творчість мислителя, лише особистісні вияви філософської творчості здатні синтезувати “вдячність до попередників”, “повагу до сучасників” і “відповідальність перед майбутніми вченими” [16], як суттєві ознаки індивідуальності філософа.

Таким чином, на відміну від сцієнтистсько-технократичної парадигми, що була панівною у другій половині ХХ ст., нині увиразнюється особистісна парадигма філософського мислення. Як спрямоване на виявлення загальнозначущих цінностей, мислення філософської людини, що піднімається “над” емпіричним повсякденням, не може не мати особистісного вираження. Особистість мислителя, отже, є вирішальною.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Кримський С.Б.* Запити філософських смислів. – К., 2003.
2. *Горак Г.* Особистісне вираження у філософських поглядах // Філософсько-антропологічні читання’97. – К., 2000.
3. *Шульц Л.Б.* О значении личности в философии // Философские науки. – 1991. – № 5.
4. *Мамардашвили М.* Как я понимаю философию. – М., 1990.
5. *Табачковський В.Г.* “Філософувати посеред Канта”: досвід вітчизняних шістдесятників // Філософсько-антропологічні студії’2004. – К., 2004.
6. *Чижевський Д.* Нариси з історії філософії на Україні. – К., 1992.
7. *Табачковський В.* Полісутнісне homo: філософсько-мистецька думка в пошуках “неевклідової рефлексивності”. – К., 2005.
8. *Бердяев Н.А.* Философия свободы. Смысл творчества. – М., 1989.
9. *Эрн В.Ф.* Сочинения. – М., 1991.
10. *Кант.* Трактаты и письма. – М., 1920.
11. *Табачковський В.* “Антропологічний поворот” філософів-шістдесятників у персоналіях: Володимир Шинкарук // Філософсько-антропологічні читання’98. – К., 1999.
12. *Булатов М.* Німецька класика – світогляд – філософська антропологія // Філософсько-антропологічні читання’98. – К., 1999.
13. *Шпет Г.Г.* Философское наследие П.Д. Юркевича (К сорокалетию со дня смерти) // *Юркевич П.Д.* Философские произведения. – М., 1990.
14. *Заиченко Г.В.* В.И. Шинкарук и антрополого-экзистенциальные озарения в философии // Філософсько-антропологічні читання’98. – К., 1999.
15. *Левинас Э.* Философия, справедливость и любовь // Философские науки. – 1991. – № 6.
16. *Лихачев Д.С.* Прошлое – будущему. – М., 1985.